

HISTORIA ECCLESIAE

Hankó-Nagy Alpár

Kolozsvár

Társadalmi, egyházi és politikai viszonyok 1940–1945 között¹

„Ezen a napon úgy zuhant ránk, bizakodó emberekre a történelem, mint valami megbotlott vak óriás a tehetetlen törpékre. Mérges is volt, hogy belénk botlott, úgy látszik. Oktalan dühében esetlenül kezdett csapkodni kezével-lábával.”² Kacsó Sándor regényhősének, az 1940 őszen Brassóban rekedt székelynek a szavai jól érzékeltetik a dél-erdélyi magyarság második bécsi döntés utáni állapotát. A második bécsi döntés és az azt követő események meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolták az amúgy is terhelt román–magyar viszonyt Erdély minden táján. Erdély északi felének elvesztése önmagában is legendó volt ahhoz, hogy a végletekig gerjeszse a magyar-ellenes román hisztériát, a katonai bevonulást követő események, és az észak-erdélyi románokon esett sérelmek pedig csak még több olajat öntöttek a román nacionalizmus tüzére. „A csápoló óriás ütéseitől” pedig nem menekülhetett a dél-erdélyi, Romániába szakadt magyarság egyetlen csoportja sem. Kacsó így foglalta össze lakonikusan a dél-erdélyi magyarság perspektíváit: „amíg Románia és Magyarország acsarkodnak egymásra, addig nem sok életlehetőséget adnak nekünk.”³

1. A romániai magyar-ellenesség mozgatórugói a negyvenes évek első felében

Nem vállalkozhatunk annak teljesen pontos és részletes feltárására, hogy mivel magyarázható a román politikum és közvélemény magyar-ellenessége. Nem állnak rendelkezésünkre szociológiai felmérések, a sérelmekkel kapcsolatos magyar vagy román feljegyzések sok esetben pontatlanok, néhol felnagyítottak, magukon hordozzák a szerzők elfogultságának jegyeit. A román vagy a magyar nacionalizmus idegszál-vékonyosságú szálaait pedig szétválogatni, összekuszálódottságukból valamilyen rendet teremteni ma már szinte lehetetlen. Mégis, rövid tanulmányunkban számba vesszük, mi volt az, ami a negyvenes évek elején a románságban a magyar-ellenességet gerjesztette, mik voltak annak mozgatórugói és minek köszönhető a dél-erdélyi magyarság életterének olyan méretű beszűkülése.

---

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási Minisztérium által kinevezett Domus Hungarica Kuratórium által megítélt magyarországi tudományos ösztöndíj (2007. szeptember), valamint a Román Oktatásügyi Minisztérium Kutatási, Fejlesztési és Újítási Országos Tervének II. szakaszában (PNCDI II) elnyert doktorandusi ösztöndíj (pályázati szám: TD-352) felhasználásával.

² Kacsó Sándor: *Lélekesztőn*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár 1941, 5.

³ Uo. 123.

a) *A magyarság kollektív bűnössége, bosszú az észak-erdélyi román sérelmekért*

Rögtön a bécsi döntés kihirdetése és a kiűrtetés után mind a román közigazgatás, mind a román közvélemény nagy része – a józanul gondolkodókat leszámítva, akik bizonyos esetekben a magyarsággal szemben jóindulatúan nyilvánultak meg – Erdély elvesztéséért Magyarországot és implicit módon a magyarságot hibáztatta, beleértve ebbe a dél-erdélyi magyarokat is, annak ellenére, hogy nekik a bécsi döntéshez semmi közük nem volt, sőt, abból semmilyen formában nem profitáltak. A román közvélemény előtt soha nem volt jogos egyetlen Erdéllyel kapcsolatos magyar területkövetelés sem („nici o brazdă – egy rögöt sem), és nem tartotta jogosnak, hogy az akkori egymillió észak-erdélyi magyarnak Románia területvesztése árán biztosítsák a magyar testvéreivel való közös életteret. A bécsi döntést ezért az ország kifosztásaként, szétदारabolásaként élte meg, és sérelmeit a Dél-Erdélyben maradt magyar közösségen torolta meg. A magyarok elleni dühöt pedig a végletekig gerjesztette az észak-erdélyi magyar bevonulásnak és a katonai közigazgatás bevezetésének eseményei körül felröppent számtalan rémhír, valamint a közel kétszáz ezres észak-erdélyi román menekülsereg elkeseredése és haragja. Az észak-erdélyi románokat ért sérelmek felnagyítva, kiszínezve jutottak el a sajtón és a menekültek beszámolóin keresztül a közvéleményhez. Ebből fakadóan pedig egyértelmű volt, hogy a szemet szemért, fogat fogért elve alapján mindazt, amit az észak-erdélyi románok vagy a menekültek sérelmekkel éltek meg, a dél-erdélyi magyarokon kellett megtorolni. Híre ment, hogy felgyűjtottak néhány székelyföldi román templomot: Dél-Erdélyben felgyűjtottak egy haranglábát, és felrobbantottak egy kápolnát. Híre ment annak, hogy Észak-Erdélyben román lakosok ellen erőszakos cselekmények történtek: Dél-Erdélyben is elkezdődött a magyarverések, brutalitások sora. A primitív nacionalizmustól fűtött bosszúvágy pedig olyan mértékben gerjesztette magát, hogy ez a mentalitás később a két állam kisebbségpolitikájában is teret kapott: így vette kezdetét a „kölcsonösségi alapú nemzetiségpolitika”, amelyről a későbbiekben szólnunk.

b) *A homogén nemzeti állam, mint célkitűzés*

A trianoni békeszerződés következtében létrejött ún. nemzeti (mégis a számos kisebbség jelenléte miatt többnemzetiségű) államok 1940 végére majdnem mind szétestek, főleg a két bécsi döntés következtében. Ezeknek az előzményeknek köszönhetően a román kormány, valamint Antonescu előtt világossá vált, hogy az egységes nemzetállamra mekkora szétfeszítő erővel hat a kisebbségek jelenléte és a velük szembeni inadekvát bánásmód. Ezt ő maga is elismerte 1940. szeptember 17-i felhívásában, melyben a kisebbségekkel szembeni óvatos bánásmódra intette a lakosságot, amikor így fogalmazott: „Kér mindenkit a miniszterelnök, hogy [...] más [...] kisebbségekkel szemben, akik azoknak a szomszéd országoknak etnikai családjába tartoznak, amely országok számára a *múlt hibái folytán* (kiemelés tőlem, H.N.A.) egyes országrészeket át kellett engedni, a legkorrektebb magatartást tanúsítsák.”⁴ Az ország szétesését ő maga is a *múlt hibáinak* tulajdonította. És, bár a politikai retorikájában a kisebbségekkel szembeni korrekt magatartást hangoztatta, kormányának a mindennapokban alkalmazott kisebbségpolitikája nem a kisebbségek helyzetének javulását eredményezte, hanem azt a benyomást keltette, mintha Antonescu arra törekedne, hogy Románia területét lehetőleg minden etnikai kisebbségtől megtisztítsa. Ezért kisebbségpolitikájának középpontjában a kisebbségektől mindenáron való meg-

⁴ *Magyar kisebbség*, 1940. 468.

szabadulás állt.⁵ Ezt Antonescu maga is többször hangoztatta: „Az a törekvésem, hogy a román faj megtisztításának politikáját kövessem, és egyetlen akadály sem fog eltántorítani attól, hogy megvalósítsam a román faj eme történelmi kívánalmát... Visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége.”⁶ „Uraim, mindenekeelőtt azt tartásák szem előtt, hogy szükséges a Nemzet számára, hogy ki tudja használni ezt a zűrzavart arra, hogy megtisztuljon és homogénné váljon. Nincs irgalom. Már nem is érdekel az ember, csak a Román Nemzet közös érdeke, ami azt diktálja, hogy ne legyünk többé engedékenyek, mint amilyenek mostanáig voltunk, ami miatt ma annyi idegen szeplősíti be népünket; olyan idegenek, akik a legnagyobb bajt okozták nekünk. [...] Nagyon figyeljenek hát oda erre a kérdésre. Nem vagyok hajlandó semmilyen engedményre. Senkinek nem kegyelmezek, csak a Román Nemzetnek. A kérdést mind egyéni, mind közösségi szinten kezelni kell. Nem érdekel, ha ukrán, görög stb. Ki vele a Román Hazából.”⁷

Emellett a Dél-Erdélyben maradt kb. 480 000 magyar lakos a román kormány szemében a területvesztés iránti további félelmet gerjesztette, mivel egyszerű léte jogalapot képezhetett Magyarország újabb területkövetelésének. Ezek a félelmek pedig nem voltak teljesen alaptalanok. Mind a dél-erdélyi magyar és román lakosság körében, mind a magyarországi közvéleményben általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy a bécsi döntésben megszabott határ nem végleges, és rövidesen Erdély ismét magyar fennhatóság alá kerülhet. Számos 1940 végi hangulatjelentés arról számol be a Magyar Külügyminisztériumnak, hogy a dél-erdélyi régi románok várják a magyarok bejövetelét. Az egyik ilyen hangulatjelentésben a Magyar Népközösség brassói titkára elmondta, tudomása van arról, hogy román hivatalnokok péntekenként a munka befejezésekor így válnak el egymástól: „Hagyd csak el, ne fejezd ma be a munkád, mert hétfőn úgyis itt lesznek a magyarok, majd befejezik ők.”⁸ Nagy Ferenc püspök-helyettes így emlékezett a dél-erdélyi magyarok körében jelentkező reményekről és ábrándokról: „mindenik lélekben az a titkos, bevallott vagy be nem vallott, szíve mélyén őrzött vagy kifejezett remény élt: 'nemsokára vége a mi börtönben való sýnlődésünknek is', 'csak egy kevés idő még, s ránk is felderül a szabadulás hajnala!' ... általában az egész nép, hol kevésbé, hol csillogóbb reménnyel várta az újabb hajnalhasadást: a honvédseregnek a Kárpát gerincén, az ősi csúcsokon való megjelenését!”⁹ Nagy Ferenc elmondja, hogy ennek a reménységnek az ébrentartásában közrejátzottak az ott maradt rokonokhoz írott levelekben foglalt burkolt sejtetések, a határbe-

⁵ Ezt a tételt a román történetírás is elismeri. A kérdésről lásd részletesebben: Viorel Achim: *Considerații asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de-al doilea război mondial*. In: *Miscări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Cluj-Napoca 2007. 241–254. A cikk szerzője kijelenti: „...a román állam politikája a környező államok nemzeteihez tartozó kisebbségekkel, és a határon túli románokkal szemben nagyrészt az etnikai homogenizálás gondolatával volt összhangban. Igazából minden népességpolitikai döntés ennek a felfogásnak az alapján született.” Uo. 242.

⁶ Elhangzott 1941. október 6-án, az Ellátási Tanács ülésén, idézi L. Balogh Béni: *Az Antonescu rezsim békealképzései 1940–44 között*. In: *Századok*. 2007. 1. sz. 12.

⁷ Elhangzott a Minisztertanács ülésén, 1941. március 7-én. Román nyelven idézi Viorel Achim: *Considerații...* 242. (Fordítás tőlem – H. N. A.).

⁸ *A Romániai Magyar Népközösség brassói irodavezetőjének jelentése a brassói magyarság helyzetéről*. Magyar Országos Levéltár (MOL), Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály rezervált iratai (K 64), Román-magyar viszony, 1941. I. rész (90 cs. 27. t.), 236respol/1941.

⁹ Nagy Ferenc: *Hejzettekép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig*. MOL, Sajtó levéltár (K 610), Dél-Erdélyi Adattár (91. cs.), VI/11. 15.

szélgetések kapcsán nyert – általában téves – információk, miszerint már nincs sok idő Erdély újraegyesítéséig, és ha elmúlt az egyik határidő, rögtön megszületett egy másik és egy harmadik. Minél jobban elmérgesedett Romániában a belpolitikai helyzet, minél több atrocitásnak, magyarverésnek kelt híre, annál jobban erősödött a dél-erdélyi magyarságban annak reménye, hogy Magyarország katonai beavatkozással siet majd segítségükre, és Erdély ismét egyesül, ezúttal a Magyar Korona alatt.¹⁰ Ez a reménység a románságban nem minden alap nélküli félelmet, és a magyarokkal szembeni gyanakvást gerjesztett, mely meghatározta mind a közvélemény, mind a kormányzat magyarokhoz való viszonyulását.

Érthető hát, hogy a dél-erdélyi magyarság lassú, de folyamatos felszámolása a román kisebbségpolitika szerves része lett, és minden eszközt felhasználtak ennek megvalósítására. Mind a román kormány, mind a román nép burkolt, mégis a tényekből nyilvánvaló szándéka az volt, hogy ettől a – szerinte – tehernek tekinthető emberanyagtól minél kevesebb veszteséggel megszabaduljon.¹¹

Az első időben a lakosság elűzése tűnt a megfelelő eszköznek. A tömeges elbocsátások, zaklatások folytán sikerült is Észak-Erdélybe kergetni több tízezer embert, jórészt munkásokat és hivatalnokokat, a dél-erdélyi és bánági városok, bánya- és iparvidékek magyar lakosságának tekintélyes részét. A lakóhelyéhez ezer szállal kötődő parasztság, iparos és kereskedő réteg azonban a helyén maradt. A magyarság elleni támadások második hulláma őket célozta meg. Kíméletlen adóterhekkel, a gazdasági hatóságok zaklatásaival, a parasztságot szabályszerűen kifosztó gabonarekvirálásokkal sikerült ezt a magát sziklaként tartó közösséget is szétrobbantani. Ha pedig mindez nem volt elég, következett a hatóságok kitaró szekatúrája, a hadbíróági eljárások, a katonai behívások, melyek a 15 és 50 év közötti férfilakosságot menekvésre kényszerítették. 1944 augusztusáig mintegy 120–150 000 magyar hagyta el Dél-Erdély területét. Az etnikai tisztogatást Románia 1944-es kiűzése sem állította le. Az Antonescu kormányt követő Sănătescu és Rădescu kormány, valamint a béke-előkészítő bizottság sok mindent módosítás nélkül átvett Antonescuék etnikai tisztogatásra vonatkozó elképzeléseiből és módszereiből, és igyekezett is azokat alkalmazni.¹² A magyarság az első számú közellenségévé vált: az internálások, az 1945-ös agrárreform és az állampolgársági törvény mind azt a célt voltak hivatott szolgálni, hogy állásaiban megrendítsék az ekkor már az észak-erdélyivel kiegészült romániai magyarságot.

c) A kölcsönösségi alapú nemzetiségi politika

Petru Groza, 1944 tavaszán írott börtönnaplójában, a bécsi döntés utáni napokra visszaemlékezve lejegyezte a Kolozsváron gróf Teleki Ádámmal folytatott beszélgetését. Ezt mondta a Bécsben született salamoni ítéletről a megütközött grófnak: „A bécsi asztal mellől hiányzott az igazi anya is, mert sem Budapest, sem az áruló román kormány nem kiáltottak fel fájdalmukban ennek az ítéletnek hallatára, amely a gyermeket, a szerencsétlen Erdélyt kettévágta [...] Egyik sem tudta elképzelni a kettévágott, minden eréből vérző gyermek képét.”¹³ A kölcsönösségi alapú nemzetiségi politika

¹⁰ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 15–18.

¹¹ Erre a tényre Meskó Miklós, ügyvéd, a Magyar Népközösség munkatársa 1942-ben keletkezett memorandumában mutatott rá. Szerinte ez a kisebbségpolitika „teljesen érthető magatartás, és politikailag nem kifogásolható”. MOL, K 64, Román–magyar viszony, 1941. (95. cs., 27. t.), sz. n.

¹² Amint erre L. Balogh Béni fentebb idézett tanulmánya rámutat.

¹³ Petru Groza: *A börtön bomolyában*. Gondolat, Budapest 1986. 110.

„eredményeit” számba véve pedig az is elmondható, hogy nemcsak a bécsi asztalnál, hanem a következő esztendőkből sem ébredt rá egyik kormány sem arra, hogy a retorziókon, egymás gyengeségét megbosszuló intézkedéseken alapuló nemzetiségi politika Erdély népeinek sorsában enyhülést nem, csak még több fájdalmat és szenvedést okoz.

A kölcsönösségi alapú nemzetiségi politika célja eredetileg az lett volna, hogy javítson az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok helyzetén, ugyanis lényege abban állt, hogy egyik kormány a fennhatósága alá tartozó etnikai kisebbségnek annyi jogot biztosít, amennyit a másik kormány az ő fennhatósága alá tartozó kisebbségeknek. Ettől a politikától Dél-Erdélyben sokan a magyarság helyzetének jobbúlását várták. Nagy Ferenc, püspök-helyettes így emlékezett vissza az 1940 őszi jelentkező optimista véleményekre: „Nincs ok aggodalmaskodásra; annak a bánásmódnak, amelyben eddig részünk volt, feltétlenül javulnia kell, hiszen most már ~~hodaát~~ is van egymilliónál több román, s az egyenlő elbánás elve alapján minden körülmények között enyhülnie kell helyzetünknek és sorsunknak, mert van mire visszacsattanni annak a korbácnak, mely testünkre hull.”¹⁴ A magyar kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a dél-erdélyi magyarokat ért sérelmekre az észak-erdélyi románság ellen irányuló megfelelő retorziós lépésekkel kell válaszolni. A brassói konzul 1942. augusztus 8-án kelt jelentésében a következőképpen vélekedett a kérdésről: „a való helyzet az, hogy Dél-Erdély magyarságát [...] csak a legerélyesebb retorziók alkalmazásával lehet megmenteni. Ha a román kormány látja, hogy az utolsó dél-erdélyi magyar kiüldözésével egyidejűleg az utolsó észak-erdélyi román kénytelen elhagyni Magyarországot, akkor esetleg hajlandó lesz a magyarok további tervszerű üldözésétől eltekinteni [...]. Engedékeny magatartással [...] modus vivendit találni nem sikerülhet.”¹⁵ Erre a politikára a román kormány úgy reagált, hogy minden vélt vagy valós észak-erdélyi sérelem miatt a zaklatások százait zúdította a fennhatósága alatt élő magyarságra. „Így, ebben a végzetes körforgásban erősítette és éltette egymást a magyar és a román nacionalizmus a kisebbségi tömegek rovására” – írta erről a politikáról Csatári Dániel.¹⁶

Ma már fölösleges azon vitatkozni, hogy „ki kezdte” ezt a politikát, ugyanúgy azt is nehéz lenne megállapítani, hogy több száz észak-erdélyi román halott többet nyom-e az atrocitások mérlegén, mint az elűdözött, kisémmizett dél-erdélyi magyarok tízezrei. Az viszont tény, hogy ez a kölcsönösségi politika eleve csődre volt ítélve, és csupán azt eredményezte, hogy az észak-erdélyi románság és a dél-erdélyi magyarság sorsa lassan minden elviselhető mértéken alul maradt. Ez nem is lehetett másképp, mert a kisebbségekkel folytatott kölcsönös politikát nem szilárd és emelkedett erkölcsi elvek szabályozták, hanem a fogat fogért, szemet szemért barbár elve. A „kölcsönösség” alapján álló kisebbségi politika szükségképpen oda vezetett, hogy a kisebbségekkel való bánásmód minél alacsonyabb színvonalon igyekezett kijegecesedni.¹⁷

Jakabffy Elemér a maga idejében így értékelte ezt a politikát: „a viszonyosság megkívánása a legképtelenebb eredményekhez vezethet mindaddig, amíg nincsen olyan tényező, amely az innen vagy onnan érkező híreket, panaszokat, jogsérelmeket teljes tárgyilagossággal kivizsgálhatja és e vizsgálat eredménye szerint nem intézkedhetik”.¹⁸

¹⁴ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 15.

¹⁵ Idézi Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Akadémiai kiadó, Bp. 1968. 119.

¹⁶ Csatári: *i. m.* 20.

¹⁷ Szenczei László: *Magyar–román kérdés*. Bp., é. n., 163.

¹⁸ Jakabffy Elemér: *A viszonyosság*. In: *Magyar kisebbség*, 1940. 470.

1942-re a helyzet odáig fajult, hogy a román kormány anélkül, hogy kivizsgálta volna az észak-erdélyi románok sérelmeiről szerzett értesüléseit, rögtön retorziós jellegű intézkedéseket tett a dél-erdélyi magyarokkal szemben. Sőt, a román kormány anélkül lépett, hogy előtte megérdeklődte volna, a sérelmezett eset valóban megtörtént-e vagy sem, vagy hogy a magyar kormányt megkérdezte volna, hogy az elkövetők szándékával azonosul-e vagy sem, és a sérelmes esetet jogszerűnek tartja-e vagy sem.¹⁹ Akkor is retorziós intézkedéseket hoztak, amikor nyilvánvaló volt, hogy a magyar kormány nem etnikai, hanem törvényes alapon járt el egyik vagy másik észak-erdélyi román ellen. Legjobb példa erre a Bihar megyei Tihó görög-keleti lelkészének az esete, akit állam elleni bujtogatás vádjával tartóztattak le Magyarországon. Retorzióképpen a román kormány, a helyzet tisztázása nélkül, rögtön letartóztatta a segesvári református, római-katolikus és evangélikus lelkészeket.²⁰ Szintén a retorziók „kölcsonös” jellegét igazolja a Református Közlönynek, a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész hivatalos lapjának engedélyeztetése körüli hercehurca. Miután a román kormány hónapokon át tartó halogatással igyekezett elodázni a lap engedélyezését, Gyárfás Elemér, népközösségi elnök 1943 őszén megpróbált személyesen közbenjárni a Propagandaügyi Minisztériumban, és megtudta, hogy a Minisztérium már 1942. december 15-én engedélyezte a lap beindítását, de az engedélyt azért nem bocsátották az egyház rendelkezésére, mert Kolozsváron Hossu püspök lapja is megszűnt. Bár a kolozsvári egyházi lapot nem a kormány, hanem maga a püspök szüntette meg, a román kormány úgy döntött, hogy ha már Magyarországon nincs román egyházi lap, Dél-Erdélyben se legyen magyar.²¹

A román retorziós intézkedések jellegéből, mennyiségéből és következményeiből ítélve arra is következtethetünk, hogy a román kormány igyekezett „eredményesen” kihasználni a retorziós politika alkalmazásának lehetőségeit, ezek ugyanis jó ürügyként szolgáltak a hatóságnak, hogy a magyarság élethelehetőségei elleni hadjáratát minél nagyobb intenzitással folytathassa. Ha Észak-Erdélyben csak három sajtóorgánuma létezett a románoknak (de nem azért, mert a magyar kormány nem engedélyezte volna megjelenésüket, hanem azért, mert nem adtak ki többet), Dél-Erdélyben, 1942 nyarán három kivételével az összes dél-erdélyi magyar folyóiratot betiltotta a kormány.²² Ha híre ment, hogy Székelyföldön néhány használaton kívüli görög-keleti templomot a hatóságok katonai raktárnak használtak, Dél-Erdélyben is elrekviráltak katonai raktár céljára néhány egyházi ingatlan.²³ Észak-Erdélyben az állam nem bocsátotta az egyházak rendelkezésére az egyébként még a román állam által államosított görög-katolikus és görög-keleti felekezeti iskolákat. Dél-Erdélyben bezárták az összes magyar felekezeti iskolát. Az egyház tiltakozására az illetékes államtitkár kijelentette, hogy a román iskolatörvényeket Magyarországon csinálják. Észak-Erdélyben a vegyes lakosságú falvakban a román lakosság részére sérelmes módon

¹⁹ Ezt a vádat a magyar külügyminiszter rója fel Filotti budapesti nagykövetnek. MOL, Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály iratai (K 63), Román–magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek IV. (266 cs., 27/7/Pa t.), 1392 pol/1942.

²⁰ A kölcsonös letartóztatások jegyzéke a német–olasz tisztii bizottság számára, MOL, K 63, Román–magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek I. (263. cs., 27/7/Pa t.), 7530pol/1942.

²¹ A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (DRELvt), 1652/1943.

²² Többek között ekkor tiltják be az összes református egyházi folyóiratot, melyről a későbbiekben szólunk.

²³ MOL, K 63, Román–magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek III. (265. cs., 27/7/Pa t.), 7907pol/1942.

történt az élelmiszer-fejadag kiosztása. Dél-Erdélyben bizalmas rendeletet hoztak, miszerint el kell kobozni az összes magyar lakos gabonatartalékát, gyakorlatilag éhezéssel sújtva magyar lakosok tízezreit.

Hiábavaló volt a dél-erdélyi magyarok tiltakozása is a retorziós politika illetén alkalmazása ellen. Gyárfás Elemér és Szász Pál 1941 márciusában személyesen is találkozott Antonescuvval, és a retorziós politikával kapcsolatosan hangot adtak ama véleményüknek, hogy a román kormány a magyarokkal való bánásmódot ne a külföldi „fajtestvéreik”, hanem az általuk tanúsított magatartás alapján ítélje meg. Bár az érvelés logikusnak tűnt, Antonescu rögtön azt válaszolta, hogy a dél-erdélyi magyarok elleni intézkedéseket nem csak az észak-erdélyi események váltották ki, hanem azokra a magyarok magatartása ugyanúgy rászolgált. Ezután légből kapott, koholt, általánosságoktól hemzsegő vádakot sorolt fel a dél-erdélyi magyarság illojális magatartását illetően. Azt állította például, hogy a református papok egyházi tevékenység ürügye alatt felforgató, irredenta propagandát üznek fülbesúgott felforgató hírek és biztatások közvetítésével.²⁴ Ez utóbbi esetből is látszik, hogy a retorziós politikát a *dél-erdélyi magyarság ellen*, és nem az észak-erdélyi románság érdekében alkalmazták. Ha csak Antonescu előző álláspontját vesszük figyelembe, akkor is kijelenthetjük: még ha a leggyöngédebben bánt volna is a magyar kormány az észak-erdélyi románsággal (ami persze nem történt meg), akkor sem tudta volna ez által elérni a dél-erdélyi magyarság helyzetének javítását.

d) A primitív nacionalizmus és a pragmatikus szempontok

Az etnikai tisztogató, bosszúvágy és megtorlás mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy mind a zsidó-, mind a magyar-ellenes intézkedések meghozásában a hatóságok és a hatósági elemek primitív nacionalizmusa és kielégíthetetlen pénzsóvársága egyaránt szerepet játszott.

A primitív nacionalizmus még az államvezetőre, Antonescuvra is jellemző volt. Politikáját, világnézetét „három alappillér határozta meg: a szélsőséges nacionalizmus, a xenofóbia és a rasszista antiszemitizmus. Etnokratikus szemléletmódjának megfelelően a nemzetet nem történelmi, hanem szerves képződménynek fogta fel, amelynek fő összetartó ereje a vérközösség. A vérközösség eszméje volt a kiindulópontja az állampolgárok jog szerinti rangsorolásának [...] A román állam a többségi nemzet kizárólagos uralmának az eszközét képezte [...], amely kizárta az etnikai pluralizmust és általában a demokratikus elveket.”²⁵ 1941. április 8-án a Minisztertanács ülésén a marsall így nyilatkozott: „A nemzet ellenségei iránti gyűlöletet kell sugallni a románoknak. Így nőttek fel én: a törökök, zsidók és magyarok elleni gyűlöletben. A haza ellenségei elleni gyűlölet ezen érzelmeit az utolsó végletekig kell kitolni. Magamra vállalom ezt a feladatot.”²⁶

A magyar-gyűlölet az állami politika része lett Romániában. Ebben a politikában a dél-erdélyi magyaroknak a nem-kívánatos elem, a jog szerinti rangsorolásban pedig a másodrangú állampolgár szerepe jutott, a román közigazgatás pedig gondoskodott arról, hogy ezt érzékelték is. A hatóságok hozzáállása miatt a román nép is másodrendű állampolgárnak kezdte tekinteni a magyart, és ennek következtében a vérmesebb román nacionalisták ott ütöttek rajta, ahol tudnak. Ez a helyzet a magyarok között a kiszolgáltatottság, tör-

²⁴ Gyárfás Elemér feljegyzései Antonescu marsallal való találkozásáról, MOL, K 64, 90. cs., 27. t., 191resp/1941.

²⁵ L. Balogh Béni: *Az Antonescu rezsim...* 12.

²⁶ Uo. 5.

vénynélküliség, sőt alacsonyabbrendűség érzését keltette. A brassói magyar konzul annyira elkésértőnek látta a helyzetet, hogy kijelentette: „A dél-erdélyi magyarok, ha Romániának nem kéne Magyarország hatalmi állására tekintettel lennie, vogelfrei-ok lennének, akár a zsidók.”²⁷

A magyarság legkomolyabb hátránya pedig abban mutatkozott meg, hogy azokban a pozíciókban, melyekben a dél-erdélyi magyarság sorsára a legnagyobb befolyás volt gyakorolható, olyan gyűlölettel lihegő emberek ülnek, mint Davidescu helyettes külügyminiszter, Filotti budapesti nagykövet, Nonu romanizálási vezérigazgató, s nem utolsósorban Mihai Antonescu helyettes miniszterelnök, kikhez képest a két évtizedes kisebbségi sors legexponáltabb magyar-ellenes úszítói: Anghelescu, Iorga és Tătărescu – a bukaresti konzul szerint – „jámbor báránykák és naiv bürokraták voltak csupán”.²⁸

A primitív nacionalizmus – a józan gondolkodású románságot kivéve – a társadalom minden rétegét áthatotta. Ajtonyban például a román lakosság 1942-ben azt hangoztatta, hogy a magyar lakosság rövidesen a zsidók sorsára fog jutni. Alsó- Felsőszentmihályon a magyar családokhoz bezállásolt 83. gyalogezred egyik alezredese, Leluțiu Alexandru a kárrait sérelmező földbirtokosnak ezt válaszolta: „Az volt a kár, hogy 1918-ban nem minden magyarnak csavarták ki a nyakát, mert akkor meg volna oldva a magyar probléma.” Egy másik földbirtokos béresének pedig ezt mondta: „Miért gyűjtiték ti a takarmányt, mert ősszel téged is, gazdádat is felakasztunk.”²⁹ Nits István, újkissodai lelkész 1941 januárjában panasztételre ment Temes megye alprefektusához a vasgárdisták zaklatásai miatt. Az alprefektus válasza ez volt: „Csodálkozom, hogy ide merészelt ezekkel jönni. A legionisták fellépése nem a vallás, hanem a nép ellen volt. Amint a pap fegyvere a Biblia, a legionistáké a revolver. Ha tőlem függne, egy magyart sem tűrnék meg Romániában: mindet meztelenül tenném át a határon. [...] Nem kívánhatja, hogy román fajtestvéreim ellen járjak el magyarok védelmében.”³⁰ Mindezekből világosan látszik, hogy a román lakosságnak és közigazgatásnak azon elemei, akiket átítatott a nacionalizmusnak eme primitív fajtája, a legkisebb jóindulatot sem tanúsították a magyarsággal szemben, sőt, ott rövidítették meg, fosztották ki, gyötörték, ahol tudták.

A magyarság kifosztása pedig mind a kormány, a hatóságok, mind a civil lakosság jól körülírható gazdasági érdekeit is szolgálta. „Jól jött” mindaz, ami a magyarok elleni fellépésből kézzelfogható haszonként származott. A magyarság térvesztése implicit módon a románság újabb térnyerését, a magyar lakosság kifosztása a román lakosság gazdagodását jelentette. Az elbocsátott magyar munkások, hivatalnokok helyét románok foglalhatták el, az elmenekült magyarok házaiba románok költözhetek, földjeiket románok kapták meg. Az is hasznot hozott, ha különösebb erőfeszítés nélkül, egyszerűen ellehetetlenítéssel számolták fel a román iparosoknak, kereskedőknek konkurenciát jelentő hasonló magyar gazdasági létesítményeket, műhelyeket, boltokat. Ezeket aztán a csődbejutott magyar vállalkozó önként juttatta román kézre. A megszűnt vagy megszüntetett magyar művelődési intézmények épületeibe román intézmények költözhetek. A nemzetiségekre kirótt szigo-

²⁷ MOL, K 63, 266 cs., 27/7/Pa t., 8515/1941.

²⁸ *A bukaresti konzul hangulatjelentése.* MOL, K 63, Román–magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1942. (262. cs., 27/4. t.), 3694pol/1942.

²⁹ *Ij. Müller Jenő, a Magyar Népközösség nagyenyedi iródája titkáranak jelentése a dél-erdélyi magyarság gazdasági jellegű sérelmeiről.* MOL, Miniszterelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály (K 28), Romániai magyarok elleni vétségek. 1940–43. (159. cs., 262. t.), 1942 – O – 18463.

³⁰ *Emlékirat a Temesvár elővárosában Újkissodán történt vallási sérelmekről.* MOL, K 63, román–magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1941 II. (261. cs., 27/4. t.), sz. n.

rú adóterhek, a kötelező hadikölcsön-jegyzés, a rekvirálások jelentős gazdasági hasznot hoztak, de emellett nem elhanyagolandó az a haszon sem, amit más intézkedések eredményeztek. Mert profitot jelentett, ha az optálni készülő magyarok aprópénzért jutatták román kézre ingatlanaikat és ingóságait, hasznot jelentettek azok a megtakarítások, amiket lelkészi fizetések megvonása, a kisebbségeknek járó jogos támogatások elvonása vagy iskolák bezárása eredményezett. Hasznot hozott, ha bér és bármilyen ellenszolgáltatás nélkül foglaltak le a román hatóságok magyar egyházi, közigazgatási vagy magánépületeket. Még az ún. etnikai „boszorkányüldözés” megnyilvánulásai, a nagyszebeni, brassói és temesvári hadbíróóságokon zajló perek is komoly jövedelmi forrást jelentettek: a pénzbírságok és a perköltségek az államkasszát, a védelemre költött összegek pedig számos román ügyvédet gazdagítottak, miközben jelentős módon hozzájárultak a magyarság elszegényedéséhez, és ahhoz, hogy a magyar lakosság önként vegye kézbe a vándorbotot, és keressen jobb életlehetőséget Észak-Erdélyben. Arról nem is beszélve, hogy a román kormány adott esetben a maga politikai klientúráját jutalmazta a magyaroktól elorzott vagyonnal, pozíciókkal. Így jártak el a zsidóktól elorozott vagyonnal, de miután a zsidóktól már nem volt mit elvenni, kézenfekvőnek bizonyult a magyarság hasonló módon történő kifosztása.³¹ Az ilyen intézkedésekkel a magyaroktól elvett vagyon a rendszer hűséges kiszolgálóinak, talpnyalóinak és végrehajtó pribékjeinek toborzását szolgálta. E körülményeknek köszönhetően pedig a kettészakadt Erdély déli részében a magyarság, és vele együtt a református egyház helyzete folyamatosan romlott, még az 1939-ben levő állapotokhoz képest is. A rendelkezésünkre álló levéltári adatok alapján kijelenthetjük, hogy a magyarok ebben az időszakban mind egyéni, mind közösségi jogait tekintve másodrangú állampolgárokká váltak Romániában. A tények azt mutatják, hogy a magyar-ellenes kormányzati és közigazgatási politika következménye a romániai magyarság gazdasági, közösségi, kulturális, egyházi térvesztése, a magyar identitás elsorvadása lett.

2. A dél-erdélyi magyarságot ért atrocitások formái

Az 1940 szeptembere és 1945 áprilisa közti időszakot három korszakra osztja fel a történetírás. Az első a bécsi döntés kihirdetésével és röviddel azután az Antonescu kormány megalakulásával kezdődik, és a vasgárdista lázadás 1941. januári leveréséig tart. A második időszak a vasgárdista lázadás leverésétől 1944. augusztus 23-ig, Románia kiugrásaig, a harmadik pedig 1944. augusztus 23-tól 1945 áprilisáig, az észak-erdélyi román közigazgatás visszaállításáig tart.

a) Első időszak: 1940. szeptember – 1941. január

Az első időszakot az Észak-Erdély elvesztése miatti nagy keserűség és az ebből fakadó magyar-ellenesség jellemzi. Ezekben a hónapokban minden, ami magyar (magyar beszéd, magyar egyház, magyar intézmények, magyar kultúra) vörös posztóvá vált sokak szemében. Általában az a nézet uralkodott a románság köreiben, hogy az Észak-Erdély elrablásáért felelős magyaroknak nincs mit keresni Romániában, ezért az a legjobb, ha mindnyá-

³¹ Erre Gyárfás Elemér is rámutat a dél-erdélyi magyarság helyzetéről 1942-ben írott jelentésében, mely szerint: „Miután 1941. folyamán mondhatni teljesen likvidálták a zsidókat, vagyonukból, állásaikból, üzleteikből az uralkodó rezsim embereit jutalmazták ... a rendszernek ismét új pofozógépre és új kiosztható vagyonokra volt szüksége... Kézenfekvően kínálkozott erre a nehéz helyzetbe sodródott dél-erdélyi magyarság, akiknek jelentős vagyonra és még meglévő pozíciója volt.” Gyárfás Elemér: *A dél-erdélyi magyarság helyzete 1942-ben*. MOL, K 610, 91. cs., VII/1., 2.

jan távoznak Magyarországra. Ennek köszönhetően soha nem látott mértéket ért el az elbocsátott magyar munkások és hivatalnokok száma.

A legtöbb keserűséget viszont a magyarságnak a vasgárdista terror okozta. A királyi diktatúra megdöntésével és az Antonescu–Sima vasgárdista kormány megalakulásával az országot – főleg a magyarok lakta határvidéket – megtöltötték a félkatonai jellegű fegyveres bandák, akik ott ártottak a magyaroknak, ahol tudtak. Ebben az időszakban már az is elég volt, ha valaki magyarul szólalt meg: rögtön verésnek, inzultusoknak, pofonoknak tette ki magát. Mindennaposak voltak a magyar intézmények, templomok, iskolák, a magyarok házai elleni merényletek, és – ami a legfájdalmasabb volt – a magyar vezetők, gazdák, birtokosok elleni brutális, erőszakos cselekmények.

Ami a civil román lakosság viszonyulását illeti, azt nagymértékben meghatározta az intenzív magyar-ellenes propaganda és hangulatkeltés. A magyarsággal szemben nemcsak a román kormány vagy a közigazgatás lépett fel ellenségesen, hanem számos példát találunk egyéni akciókra is. Sok román ember – főleg az Észak-Erdélyből kitelepítettek – a magyarokban bűnbakot látott, bennük látta nyomorúsága okozóit. A románságot elvakította a harag és a magyar-gyűlöletet szító propaganda, és haragját arra a magyar lakosságra zúdította, amelyik sokkal inkább sorstársa volt a szenvedésben, mint ellensége, és amelyik vele együtt gyöttrődött a küszöbön álló háború nyomorúságai miatt.

b) Második időszak: 1941. január – 1944. augusztus

A vasgárdista lázadás leverése utáni időszakban a magyarság azt remélte, hogy sorsa valamivel jobbra fordul. Reménységében azonban csalódnia kellett, mert bár a tettelesség elmenő atrocitások száma csökkent, a magyarsággal való leszámolás csak most kezdődött el igazán.

Közösségi téren a hatóságok a szabadságjogok teljes mértékű korlátozásával gyakorlatilag megbénították a magyarság életét. Ezt a Dél-Erdély összes magyarlakta megyéjében kihirdetett ostromállapottal és az ehhez kapcsoló rendeletekkel érték el. Betiltottak mindenféle gyülekezést, még az egyszerű vacsorákat is. Ezzel pedig sikerült mindenféle közösségi életet megbénítani, még a legártatlanabb szövetségek és egyletek esetében is. A kizárólag a magyarokat sújtó utazási korlátozások szintén bénító hatásúak voltak. Magyar embernek utazási engedélyt kapni szinte lehetetlen volt. Ezek az intézkedések néha még emberéletet is követeltek, de az is gyakran előfordult, hogy lelkészek nem végezheték el a temetési vagy istentiszteleti szolgálatot, mert nem kaptak rá utazási engedélyt. A magyar nyelv használatát szinte minden nyilvános helyen betiltották, de a magyar nyelvet a postai forgalomból (levelek, táviratok) és a telefonbeszélgetésekből is kitiltották. A magyar helységnevek használatát teljességgel beszüntették: hadbírószági eljárásra számíthatott az, aki akár egy település nevét is leírta magyarul hivatalos vagy magánlevelezésben. Soha nem látott méreteket öltött a cenzúra, mely még a magánlevelezésre is kiterjedt. Betiltották a magyar napilapokat, csak a temesvári *Déli Hírlap* jelenhetett meg, az is csak kisebb-nagyobb szünetekkel. Az időszaki folyóiratok közül is csak az *Erdélyi Gazda* kapott publikálási engedélyt, és néhány egyházi lap, míg végül 1942 őszén mindegyiket betiltották. Könyvkiadás jóformán nem létezett. Évente mindössze 10–15 kiadványt sikerült kiadni egész Dél-Erdélyben (jórészt naptárakat és tankönyveket), ami a magyarság lélekszámához viszonyítva nagyon rossz arányt mutat.

A közösségi sérelmek mellett *egyéni szinten* is számos zaklatást és gyötörtetést kellett elszenvedni a dél-erdélyi magyaroknak – főleg a vezetőknek. A Magyar Népközösség veze-

tőit, az egyházi vezetőket, lelkészeket, tanárokat, tanítókat állandóan zaklatták, telefonjait lehallgatták, detektívek követték őket, gyakran tartottak náluk házkutatást, és gyakran fordult elő, hogy vasútállomáson vagy utcán megmotozták őket. A magyar szervezeteknek, egyházaknak, orvosoknak, ügyvédeknek minden indoklás nélkül kikapcsolták a telefonszolgáltatást, elkobozták rádiókészülékeiket, írógépeiket. Magyar embernek jogorvoslat jóformán nem létezett. Alig volt olyan eset, hogy magyarok panaszait, peres ügyeit a magyarok javára bírálta volna el bíróság vagy felsőbb hatóság. Román ember ellen panaszt tenni azt jelentette, hogy általában a feljelentő húzta a rövidebbet. Így volt ez azoknak az esetében is, akik a nemzetiségi panaszügyeket kivizsgáló német–olasz tiszti bizottság elé vitték sérelmeiket. Legtöbbjüket a panasztétel után a román nemzet gyalázása miatt hadbíróóság elé idézték. A szabadságjogok korlátozásának legádázabb eszköze pedig a hadbíróóságokon folyó „etnikai boszorkányüldözés” volt. Számos magyar ember életét keserítette meg a katonai diktatúra eme kifinomult eszköze. A legártatlanabb esetből is a kémkedés, a rémhírkeltés, az illegális levélszállítás, a román nemzeti érzés megsértése vádját kovácsolták. A vádlottakat a legtöbb esetben felmentették a képtelen vádak alól, de a többszöri leutazás (Brassóban, Nagyszébenben és Temesváron működtek hadbíróóságok), az ügyvédek honoráriuma anyagilag, a sok izgalom és rettegés pedig lelkileg viselte meg a vádlottakat. Arról nem is beszélve, hogy ha némelyiküket előzetes letartóztatásba helyezték, több napot kellett köztörvényes bűnözők társaságában tölteniük középkori viszonyokat idéző börtönökben. Így vált a hadbíróóság a katonai bűnöket és az ostromállapot idején elkövetett garázdálkodásokat megfélemező szervből a magyarság legrémisztőbb üldözőjévé.

Az atrocitásoknak azonban itt még nem szakadt vége. A magyarsággal való leszámolás *gazdasági téren* is nagy intenzitással folyt. Itt a hatóságoknak első számú segítőtársa a már említett ostromállapot-törvény volt, amely a gazdasági szabotázs és a katonai övezetekben levő ingatlanforgalom különböző eseteit is tisztázta. Nem volt olyan magyar kereskedő, iparos vagy földbirtokos, akit ne bírságotlalt volna meg, vagy idéztek volna hadbíróóság elé árdrágítás, feketekereskedelem vagy termelési szabotázs vádjá miatt. A legkisebb kihágásért a lehető legnagyobb, megfizethetetlen büntetés következett. Három ilyen bírság már a legtöbb esetben elég volt ahhoz, hogy az iparos vagy kereskedő bezárja boltját, műhelyét vagy malmát, és eladva mindenét, semmi nélkül távozzon Magyarországra. Ha a földbirtokos meghalt vagy eladta földjét, semmi esély nem volt arra, hogy örököse, vagy legalábbis magyar vevő legyen az új tulajdonos. Az ingatlanforgalomra vonatkozó szabályok ugyanis előírták, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak elővásárlási joga volt minden ingatlan fölött, de ha nem is élt ezzel a jogával, minden ingatlanforgalom telekkönyvi jegyzéséhez a helyi katonai hatóságok engedélyére volt szükség. Magyarok azonban csak nagyon ritkán kaptak engedélyt a birtokbavételre. Így várható volt, hogy a magyar birtokok legkéseőbb a tulajdonos halálával kivétel nélkül román tulajdonba kerüljenek.

A katonai törvények mellett a gazdasági sérelmek másik eszköze az adózás kíméletlen alkalmazása volt. A helyi pénzügyi hatóságoknak bizalmas központi előírás hagyta meg, hogy a magyar kereskedőkre, iparosokra, termelőkre és ingatlanaikra az előző évi adó többszörösét róják ki. Aki pedig ki tudta fizetni az adóját egyik évben, a következő évben már akkor sem fizethette volna ki az ismét megemelt adót, ha eladja az ingatlanát. Az adóterhek mellett pedig a hadikölcsönjegyzés is a magyarság kifosztását célozta. 1942-ben mindenkinek annyi hadikölcsönt kellett jegyezni, amennyi az évi adója volt. Ezt a hadikölcsönt a korabeli hangulatjelentések kivétel nélkül vagyondézsmának nevezték. Ha pedig valaki a hatóságok szerint nem jegyzett elég nagy kölcsönt, a kölcsönjegyző íven egy-

szerűen egy vagy két nulla hozzáadásával növelték a jegyzett összeget. Ha az illető nem akart vagy nem tudott fizetni, következett a végrehajtás, az ingóságok és a birtok elárverezése.³²

A magyar lakosság életét pedig mindezek mellett a beszállásolások is megkeserítették. A határ menti településekben számos katonai egységet szállásoltak be, a katonákat legtöbbször a magyar családoknál helyezték el. Ha pedig egy család megúsza a katonákat, nem menekülhetett a „refugiát”-ok, az észak-erdélyi román menekültek beszállásolásától. A hívatlan vendégek legtöbbször élősködtek szállásadóikon, kifosztották élelmiszerkészletüket, teljesen kiszorítva őket lakóterükből. Az incidensek mindennaposak voltak, de ha a tulajdonos panaszkodni mert, vagy feljelentést tett, ő maga végezte hadbírószágon a román nemzet gyalázása vagy a román nemzeti érzés megsértése miatt.

A mértéktelenül elszegényedett, mindenéből kiforgatott magyar lakosság számára pedig az utolsó dőfést a rekvirálások jelentették. Ezek már gyakorlatilag a magyarság szabályszerű éheztetését szolgálták. Az igavonó állatok, szarvasmarhák és sertések katonai célokra történő lefoglalása már 1941-ben elkezdődött. Bár ekkor is voltak olyan esetek, hogy többszáz holdas földbirtokostól vették el az utolsó ökrét is, így az illető nem tudta megművelni a földeket, ezt a rekvirálást még ki lehetett volna bírni. De 1942 júniusában, az észak-erdélyi román menekültek élelmezésének ürügye alatt, az Antonescu kormány történetében a magyarság elleni legdurvább támadás kezdődött el. A kormány ugyanis elrendelte a magyar lakosság teljes gabonakészletének lefoglalását. „Azonnal el kell rekvirálni mindazt a búzát és kukoricát, amit a megye magyar lakosságánál találnak – áll például a Nagyiküllő megyei prefektúra 1942. június 8-án kiadott 12334 sz. rendeletében – az elrekvirált búza és kukorica a Magyarországról menekült román lakosság élelmezését szolgálja.”³³ A rendeletek szerint minden magyar családnak csupán 50 kg gabonát hagyhattak meg. A rekvirálást végző hatósági szervek és civilek fosztogatása viszont minden mértéket felülmúlt. Sok helyen az emberektől nemcsak az előírt gabonamennyiséget vitték el, hanem elvitték például a sütéshez előkészített lisztet, vagy a kemencéből éppen kivett kenyeret. Györgyfalván a szomszéd falu lakossága teljesen kiűrtette a lakosság élelme kamráit, a következő hetekben soha nem látott éhségnek téve ki az embereket. A magyarság 1942 őszén szabályszerűen éhezett. Számos jelentés érkezett arról a nyomorúságos állapotról, amely a mindenükből kifosztott emberekre várt.³⁴

c) Harmadik időszak: 1944. augusztus – 1945. április

Ha az eddig felsorolt sérelmekért kizárólag az Antonescu-kormány lett volna okolható, és nem összességében a román elit és a korabeli románság – kevés kivétellel –, akkor az lett volna a természetes, ha az Antonescu-kormány bukásával ezeknek a sérelmeknek vége szakad, és a magyarság helyzete normalizálódik. Az 1944. augusztus 23-i fordulat azonban ennek éppen az ellenkezőjét eredményezte. A magyarság közjogi helyzete a kiugrás után egyáltalán nem javult, sőt, rosszabbodott, a magyarok az addigi másodrangú állampolgár státusból az „első számú közellenség” státuszába „avanzáltak”. Sztálin kije-

³² Ld. a brassói nagykövet 1942. június 13-i jelentését, MOL, K 63, 263. cs., 27/7. t. 3773pol/1942.

³³ Idézi: Ottmar Trașcă: *Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiiei germano-italiene Hencke-Roggeri*, in: *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*. Cluj-Napoca 2007. 282.

³⁴ A rekvirálások körüli visszaélésekkel kapcsolatban ld. ifj. Müller Jenő jelentését MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

lentését, miszerint „azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell”,³⁵ a román közvélemény is magáévá tette, azzal a módosítással, hogy a magyar népnek Erdély kettéosztása miatt is viselnie kellett a felelősséget. A háborúban való részvételt már Antonescu azzal indokolta meg, hogy az a nemzet újraegyesítését (reîntregirea neamului) szolgálja. Bár külpolitikájában másként nyilatkozott, gyakori megnyilvánulásokból következtethetünk arra, hogy ez alatt nemcsak Besszarábia visszaszerzését, hanem Erdély újraegyesítését is értette. Az ő kormányát követő katonai kormányok pedig kritikátlanul átvették retorikáját azzal a különbséggel, hogy míg Antonescu „egyesítő” harca Kelet felé irányult, az őt követő Sănătescu, Rădescu és Groza kormány most már a fasizmus és a németek elleni harc leple alatt Erdély maradéktalan visszaszerzésére és a magyarokkal való leszámolásra szánta el magát. Ezt a tényt elsősorban az igazolja, hogy az új kormányok semmit nem töröltek el Antonescuék magyar-ellenes intézkedéseiből. Továbbra is érvényesek maradtak a diszkriminatív ostromállapot-törvények, érvényesek maradtak a hadbírószági ítéletek, a kiugrás előtt beindult eljárások tovább folytatódtak (pl. a Tökés Ernő és Vida András ellen okirat-hamisításért és zsidómentésért indított eljárás), sőt, újabb hadbírószági perekre lehetett számítani.³⁶ Semmit nem engedett szorításából a cenzúra és a gyülekezési tilalom, sőt, adott esetben a lelkészeknek még azt sem engedték meg, hogy elhagyják lakásukat, ha istentiszteletet akartak tartani, vagy halottat kellett eltemetni.³⁷ A katonai célokra történő lefoglalások és a beszállítások nem szűntek meg, sőt, számuk növekedett, azzal a különbséggel, hogy ezúttal a szovjet hadsereg részére történtek.³⁸

Az 1944. szeptember 5-én kitört magyar–román háború miatt pedig a magyar lakosság ellenséges elemmé vált Romániában. Általános gyakorlat volt háborúk esetén, hogy a hadviselő államokban internálótáborokba gyűjtötték azokat a személyeket, akikről feltételezni lehetett, hogy az ellenséges állam javára szervezkedhetnek, és így belső konfliktusokat szíthatnak. Ilyenkor általában kivétel nélkül internálták az ellenséges államnak azon állampolgárait, akik épp az ország területén tartózkodtak, de az internálandók kiválasztása nem mindig csupán állampolgársági alapon történt. Az Egyesült Államok például a Pearl Harbornál végrehajtott japán offenzíva után valamennyi japán származású lakosát internálótáborokba gyűjtötte, függetlenül attól, hogy azok amerikai állampolgárok voltak-e vagy sem. Az internálások a Magyarország ellen való hadba lépés után Romániában is elkezdődtek, etnikai, faji és nem csupán állampolgársági alapon. Ennek ékes bizonyítéka az, hogy az internálótáborokba kerülő magyarok nagy része dél-erdélyi, azaz román állampolgár volt, és bár Dél-Erdélyben szép számban tartózkodtak román nemzetiségű magyar állampolgárok, ezeket nem internálták. Kitetszik ebből, hogy az internálások nemcsak defenzív, önvédelmi, hanem egyben offenzív, megtorló jellegű intézkedések is voltak. „Védtelen emberek: magyarok, gyermekek, öregek seregét minden jogszó nélkül kikergették békés otthonukból, a darabka földről, ahol évszázadokon át éltek, s elhurcolták messze

³⁵ Sztálin 1943. július 7-i levele a brit kormányhoz. Idézi Gosztonyi Péter: *Vihar Kelet-Európa felett*. Bp., 1990, 152–153.

³⁶ Mint pl. Z. Albu Dezső marosludasi lelkész esetében, aki ellen az ellenséges katonai megszállás alatt tanúsított magatartása miatt indítottak eljárást, DRELvt, 1580/1944.

³⁷ Ld. az Intézőbizottság 1944. november 13-i memorandumát a Belügyminisztériumnak, DRELvt, 1591/1944.

³⁸ A brassói egyházi középiskolák épületében a beszállósolt orosz kórház által okozott kár kb. 2 millió lejre tehető. Ld. a brassói egyházmegye esperesének 1945. április 28-i jelentését, DRELvt, 509/1945.

idegenbe, hogy méltóképpen feltehessék bosszújuk fekete 'i' betűjére a pontot.”³⁹ Az internálótáborok pedig a magyar–román háborút, sőt, a második világháborút is túléltek, hisz fél évvel Németország kapitulációja után, 1945 októberében még mindig voltak etnikai alapon internált lakóik, ami szintén azt bizonyítja, hogy ezek az internálótáborok nem csupán fasiszta-, német-ellenes vagy hadi jellegűek, hanem mindenekelőtt magyar-ellenes jellegűek voltak.⁴⁰ Ha pedig azt is figyelembe vesszük, hogy az internálótáborokba általában a vezető értelmiséget internálták (számos lelkészt, tanárt, tanítót, de iparost, céhmestert, kereskedőt is), akkor még nyilvánvalóbbá válik, hogy az internálások a magyarság „lefejezését”, szellemi vezetőitől való megfosztását szolgálták.

Szintén magyar-ellenes offenzívának minősült három jelentős intézkedés: az agrárreform, a Pătrășcanu-féle ún. „visszaperlési” rendelet és az állampolgársági rendelet. Az első kettő vagyonában, utóbbi pedig lélekszámában volt hivatott megtizedelni a magyarságot.

Bár az agrárreform hangoztatott célja a nagybirtok felosztása és a parasztság földhöz juttatása volt, ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy számos magyar nagybirtokot román gazdák között osztottak fel.⁴¹ Magyar gazda csak nagyon ritkán kapott földet, sőt, a földosztó bizottságokban sem országos, sem megyei, sőt még helyi szinten sem volt egyetlen magyar tag sem, még azokon a vidékeken sem, ahol a magyarság jelentős többségben élt.⁴² A magyar egyházi birtokok pedig csak azért úszták meg a kisajátítást, mert a Kommunista Párt, hogy sorait minél eredményesebben bővíthesse, számos görög-keleti lelkész segítségét vette igénybe, ezek jóindulatának megnyerése végett pedig a törvényben kénytelenek voltak a görög-keleti egyház vagyona mellett a többi egyház vagyonát is megkímélni.⁴³ De ez a kímélet sem volt kivétel nélkül való. A földosztó bizottságok elnökségeiből eltávolították a jogászokat, így a parasztok úgy értelmezték a törvényt, ahogyan az nekik éppen tetszett.⁴⁴ Így például előszeretettel osztották szét a híveik számában megfogyatkozott egyházközségeknek még az egyház birtokában levő földjeit, ha pedig az illető egyházközséget adminisztráló anyaegyházközség lelkésze éppen internálótáborban volt, jóformán az sem volt, aki a jogtalanság ellen felemelje szavát.⁴⁵ De ugyanúgy történtek jogtalan foglások olyan gyülekezetben, ahol a lelkész vagy a lakosság a front elől elmenekült.⁴⁶ A másik támadási felület pedig a föld megmunkálásának kérdése volt. A törvény ugyanis kimondta, hogy mindenki köteles maga megművelni a földjeit, az árendába, bérbe adott földeket el kell kobozni. A legtöbb egyházi birtokot azonban nem az egyházközség művelte, hanem bérbe adta. Ezek a földterületek mind az említett szabály hatálya alá estek, és ki voltak téve a kisajátítás veszélyének. Számatlan intervencióra, fellebbezésre volt szükség, hogy az egyházi vagyont meg tudják menteni.⁴⁷

³⁹ Szabad Szó, 1944. november 30. Idézi Benkő Levente: A tervszerű merénylet. In: *Korunk*, 2003. február, 88.

⁴⁰ Ld. Benkő Levente, uo. 95.

⁴¹ Ld. ezzel kapcsolatban Szabó Zoltán, ótordai lelkész földosztással kapcsolatos, 1945. május 25-i jelentését, DRELvt, 651/1945. A jelentés szerint a földreform csak a magyarokat érintette érzékenyen: a kisajátítás nagymértékű volt, és csak a magyaroktól vettek el földeket.

⁴² Szenczei László: *i. m.* 173.

⁴³ Ld. ezzel kapcsolatban Dumitru Șandru: Biserica din România, 1944–48 c. tanulmányát. In: *Arhivele Totalitarismului*, 1998. 1. szám (18), 210–228.

⁴⁴ Szenczei László: *i. m.* 174.

⁴⁵ Ld. a kisenyedi egyházközség esetét, DRELvt, 442/1945.

⁴⁶ Mint pl. Nagykland esetében, DRELvt, 196/1945.

⁴⁷ Ld. ezzel kapcsolatosan a hátszegi lelkész 1945. augusztus 14-i jelentését, DRELvt 983/1945.

Az 1945 tavaszán hozott 645. számú, ún. *visszaperlési rendelet* minden elemében sérelmes és igazságtalan volt. Ennek értelmében azok a románok, akik a bécsi döntés után bármilyen oknál fogva kénytelenek voltak ingatlanukat elidegeníteni, pert indíthattak a jogügylet felbontása érdekében. A bíróságok az esetek nagy többségében helyt adtak a felperesek igényeinek, visszaítélték nekik az ingatlant, a magyar vevő pedig ugyanazt a vételárat kapta vissza, amennyiért 1940-ben vagy 41-ben azt megvette, ez az összeg persze – a pénzromlás miatt – még a perköltséget sem fedezte.⁴⁸ A rendelet azonban nem ismerte el a magyar felek visszaperlési jogát, pedig a bécsi döntés után sok magyar kótyavetyélte el aprópénzért mindazt, ami számára otthont és megihittséget jelentett, mielőtt a jobb élet reményében Északra távozott volna. Ugyanez volt a helyzet az ingatlancserék esetében. A román fél elcserélt ingatlanát visszaperelhette a magyartól, de a magyar fél nem kaphatta vissza saját elcserélt házáat, birtokát.

Végül pedig ebben az időszakban a dél-erdélyi magyarság számára a legfájóbb gondot az *állampolgárság kérdése* jelentette. A román fegyverszüneti egyezmény 19. pontja a bécsi döntést semmisnek nyilvánította, és Észak-Erdélyt a békeszerződés jóváhagyásáig visszaítélte Romániának. A román kormány ennek alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy Észak-Erdélyben minden tekintetben helyreáll az 1940. augusztusi jogrend, az élet pontosan ott folytatódik, ahol 1940. augusztus 30-án megakadt. Ha valóban így történt volna, akkor nem lett volna szükség arra, hogy az állampolgárság kérdését új törvény tisztázza. A Hivatalos Közlönyben 1945. március 30-án azonban mégis új állampolgársági törvényt látott napvilágot, amely többszázezer erdélyi magyart érintett. Megfosztotta ugyanis román állampolgárságuktól mindazokat, akik a bécsi döntés után magyar állampolgárság javára optáltak, vagy akik ellenséges ország katonai alakulataiban teljesítettek szolgálatot. Kolozs megye főispánja 1945. április 11-én újabb rendeletet tett közzé, amely az állampolgársági törvényen túlmenően újabb megszorítást tartalmazott, és kimondta, hogy mindazok, akik 1940. augusztus 30-án román állampolgárok voltak, de 1944. október 11-én nem tartózkodtak lakóhelyeiken, állampolgárságuk igazolására eljárásnak kötelesek magukat alávetni. Ezek a személyek természetesen semmiféle járandóságban (fizetés vagy nyugdíj) nem részesülhettek helyzetük tisztázásáig.⁴⁹ Ez azt is jelentette, hogy mindazok a lelkészek, akik szolgálati helyükről elmenekültek, nem voltak államsegélyre jogosultak helyzetük tisztázásáig.⁵⁰ Bár 1945. folyamán a Magyar Népi Szövetség fáradságot nem kímélve próbált minden lehetséges fórum előtt interveniálni az állampolgárság kérdése körüli sérelmek enyhítésére, sőt, úgy tűnt, hogy sikerült meggyőzni a minisztertanácsot, hogy a rendelet sérelmes részeit töröljék, az augusztus 17-én megjelent végrehajtási utasítás mégis kimondta: elveszítették román állampolgárságukat mindazok, akik „az ellenséges hadsereg visszavonulásakor Észak-Erdély területét önként elhagyták és a visszavonulókkal közösséget vállaltak”.⁵¹

A hatóságok zaklatásai pedig a polgári lakosság és a hadsereg által elkövetett atrocitásokkal párosultak. Ezek az atrocitások főleg a bécsi döntés utáni határ melletti, dél-erdélyi településeket érintették, ezek közül is azokat, amelyeket a román–magyar háború hadműveleteinek körzetébe estek. Volt olyan település, amelyben háromszor váltotta egymást a

⁴⁸ Szenczei László: *i. m.* 184.

⁴⁹ Uo. 182–183.

⁵⁰ Államsegélyük folyósítását egyébként már 1944. október 28-án felfüggesztette a Kultuszminisztérium. Ld. DRELvt, 1546/1944.

⁵¹ Szenczei László: *i. m.* 184.

magyar–német, ill. román–oroszlakosság, mint például Aranyospolyán.⁵² Ezeken a településeken a magyar lakosság és a magyar egyházak vagyona nemcsak a bevonuló, majd kivonuló hadtestek katonáinak, hanem a bosszúvágyó civil lakosságnak is ki volt szolgáltatva. A határmenti román–magyar harcok után a lakosság és a csendőrség neki esett a magyar lakosság vagyonának és intézményeinek: magyar házakat, iskolákat és templomokat fosztottak ki, gyűjtöttak fel, számos egyházközségi irat megsemmisült, klenódiiumok pusztultak vagy tűntek el. A határmenti magyar lakosság egy része elmenekült, augusztus és november között megbénult minden intézmény, az iskolák nem nyitották ki kapuikat, a templomokban nem volt istentisztelet. A román lakosság sok helyen a szovjet katonákkal együtt fosztogatott és rabolt, az elorozott javakat pedig később nem akarták visszaszolgáltatni a menekülésből hazatérő civileknek.⁵³

Ilyen körülmények között érthető, hogy a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész öt éves története alatt sok példát találunk az elszenvedett sérelmekre, és hogy a „történelem óriásának” csapásait a református egyház sem kerülhette el. A továbbiakban a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezeket a sérelmeket igyekszünk számba venni és csoportosítani. A leírt események és adatok bizonyára nagyon kis részét írják le annak a szenvedésnek, melyet a magyarságnak és a reformátusságnak ebben az időszakban el kellett viselnie. Nem a vád és a bűnösök keresése a célunk, csupán úgy véljük, hogy annak a kemény harcnak, melyet a dél-erdélyi magyar közösségnek, benne a 150 000 lelket számláló református egyháznak meg kellett harcolnia a túlélésért, a valóságghú bemutatásához hozzátartozik a sok elszenvedett sérelem. Bemutatásuk folytán nyilvánvalóvá válik a református lelkészek, tanítók, hívek helytállásának jelentősége, és igazolható, hogy hivatásuk és küldetésük tudatában anyagi előrehaladást félretéve, egzisztenciájukat, maguk és családjuk biztonságát kockáztatva vállalták a helyben maradáást. Közülük csak némelyek futamodtak meg, azok is csak akkor, amikor már nem bírták tovább az őket ért rengeteg zaklatást. Számba vesszük mindazt, ami a huszonkét évig kínzott milliós sereg kétötödére várt, akik előtt a bécsi döntés után könyörtelenül bezáródott börtönük vaskapuja.⁵⁴

3. A magyar-ellenes hangulat

Az 1940. augusztus 30. utáni magyarországi események, mint a bánffyhunyadi brutális gyilkosság, vagy az ippi és ördögkúti megszárlások, a román sajtó által kellőképpen felfújva mérhetetlen haragot és magyar-gyűlöletet váltottak ki a román közvéleményből.

Egy szemtanú 1940. októberi beszámolója szerint Tordán azzal izgatták a román lakosságot, hogy Kolozsváron úgy folyik a román vér, mint a Szamos vize, és hogy a pincék tele vannak románokkal, akik sön és kenyéren kívül egyebet nem kapnak, még vizet sem.⁵⁵

A sajtó versengett a magyarokat gyalázó cikkek közlésében. Országszerte magyar-ellenes tüntetésekre került sor, az atrocitások pedig néhol emberéletet is követeltek: Brasóban agyonverték egy székely legényt.⁵⁶ Míg Antonescu 1940. szeptember 17-i felhívásá-

⁵² DRELvt 1677/1940.

⁵³ Ld. pl. Kutyfalva (DRELvt, 674/1945) vagy Gerendkeresztúr (DRELvt 77/1945.) esetét.

⁵⁴ Ld. Nagy Ferenc: *Hejzetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 16.

⁵⁵ MOL, K 63, Román–magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1941. (260. cs., 27/4. t.), 6802/1941.

⁵⁶ L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*, Pro Print kiadó, Csíkszereda 2001. 306.

ban a magyarsággal szembeni szelíd és türelmes magatartásra intette a lakosságot,⁵⁷ és magyar-ellenes kirohanásaival, valamint a bécsi döntés előírásainak megkérdőjelezésével egészen december 1-ig, Románia nemzeti ünnepéig várt,⁵⁸ az élesebb hang használatát akkori miniszterelnök-helyettesének, Horia Simának, a Vasgárda vezetőjének engedte át. Sima legjelentősebb hangulatkeltő beszéde az 1940. október 9-i, brassói felszólalása volt, amelyet később este mondott el az Andrei Şaguna Líceum dísztermében. A beszédet közvetítette a rádió is, szövegét több nyelvre lefordították. Sima emlékirataiban később arra hivatkozott, hogy erre a beszédre azért volt szükség, mert a román kormány a tengelyhatalmakkal szembeni lojalitásból nem léphetett fel elég erélyesen „a magyarok vadállatokhoz méltó megnyilvánulásai ellen”, mégis egy gesztusra, valamiféle erőfitogtatásra feltétlenül szükség volt.⁵⁹ A négy részből álló beszéd a magyar kormánynak az észak-erdélyi románság elszenvedett sérelmei miatti bűnösségét emelte ki. Kijelentette, hogy az észak-erdélyi románságnak „durva valósággal kell szembenéznie, melynek tragikuma elképzelhetetlen”. Véres képekben festette le azokat a román-ellenes észak-erdélyi atrocitásokat, amelyeknek listáját a román Külügyminisztérium bocsátotta a szerző rendelkezésére. A felsorolás számos pontatlanságot tartalmaz, és sok esetben a szerző tájékozatlanságáról árulkodik. Például a háromszéki Bölön román nevét Berlin-nek említette Belin helyett, valamint azt állította, hogy egy Budaş nevű településen a magyarok az összes román házat lerombolták (Budaş nevű erdélyi román helységnév nem is létezik). Beszédében a románok magyarokkal szembeni viszonyulása értékelését az önkritika és a saját bűnökkel való szembenézés hiánya jellemzi. A románok szelídségét hangoztatta, tagadta a magyarveréseket, a magyar alkalmazottak elbocsátását, sőt, azt állította, hogy a magyarok nem menekülnek Dél-Erdélyből, hanem Észak-Erdélyből költöznek vissza Románia területére. Beszédét burkolt fenyegetéssel fejezte be. Arról beszélt, hogy a román nemzet meg van győződve saját igazsága felől, úrrá lesz saját akaratan, és akkor majd senki nem állíthatja meg abban, hogy megvalósítsa azt a jövőt, amit megérdemel (feltételezhetően a homogén, nemzeti kisebbségek nélküli Nagy-Romániában).

A beszédnek páratlan hatása volt a magyar-ellenes hangulat erősítésében. Még a legfelsőbb állami hatóságok magyar-ellenes hangulatát is meghatározta. Nagy Ferenc püspök-helyettes 1940. november 6-i, Vásárhelyi Jánosnak címzett első jelentésében elmondta, hogy október 10–13. között bemutatkozó és tisztelgő látogatásra Bukarestbe utazott gróf Bethlen Bálinttal, de akkor „olyan fűtött volt a hangulat Horia Sima brassói beszéde miatt”, hogy csak a kultuszminiszteri államtitkárhoz tudtak nehezen bejutni. Az sem állt velük szóba, és kijelentette, hogy mindaddig, míg ilyen állapot van – s ilyen üldözéseknek tesz ki a románokat odaát, s az ügy nem rendeződik a két állam között való tárgyalás alapján és rendjén –, semmi tekintetben nem tárgyal, és intézkedést vagy érdemi elintézészt nem foganatosít.⁶⁰ A hangulatkeltésről – főleg a határmenti falvakban – a helyi román lelkesek is gondoskodtak. Szöcs Sándor, mezőbodoni lelkész, a Mezőségi Egyházmegye esperese 1940. októberi jelentésében többek között arról tudósított, hogy tudomása van arról, hogy a gyülekezete szomszédságában az egyik román lelkész szószékről buzdította a

⁵⁷ *Magyar kisebbség*, 1940. 468.

⁵⁸ Ion Antonescu: *Către români... Chemări-Cuvântări-documente*. Bucureşti 1941. 88-90.

⁵⁹ A beszéd teljes szövegét, valamint Horia Sima visszaemlékezéseit ld. Horia Sima: *Era libertăţii, Statul naţional-legionar*, I. k. <http://www.horiasima.com/carti/Era%20Libertatii%20-%20Statul%20national-Legionar%20vol.1.htm> (utolsó megtekintés: 2007. augusztus 13.), V/4. fejezet.

⁶⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (IgtanLvt), 12612/1940. 2.

híveit, hogy ne nézzék tétlenül azokat a kegyetlenkedéseket, amiket a magyarok „odaát” elkövetnek. Elmondta azt is, hogy a Mezőség déli részén gyakran előfordult az, hogy a híveket bántó szavakkal és fenyegetésekkel illették, sőt, a hívek sok faluban a megfélemlítés miatt még templomba sem mertek menni, mert nem mertek kimozdulni az utcára.⁶¹ Hasonló hangulatról tudósított a búzásbocsárdi lelkész is, jelentve, hogy a faluban kezdenek megisméltódni az 1939. tavaszi események, amikor úton-útfélen megverték a magyar gyerekeket.⁶²

Nemcsak Horia Sima beszéde, hanem a későbbi nemzeti ünnepek alkalmával elmondott ünnepi beszédek, vagy a széles körben (sajtóban, rádióban) terjesztett alkalmi beszédek is mindig a román lakosság magyar-gyűlöletében csapódtak le. A háború előrehaladásával a román propaganda-gépezetnek egyre nagyobb erőfeszítésbe került erősíteni a lakosság morálját, ébren tartani lelkesedésüket. Ebben az igyekezetben rendszeresen a magyar-kérdés jött a retorika segítségére. A legerőteljesebb kirohanás Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes 1942. március 19-i beszéde volt, melyet a Bukaresti Egyetem Jogi Karának ünnepi gyűlésén mondott el. A kétrészes szöveg első felében az iskolák és egyházak együttműködésének szükségességéről és a bolsevizmus elleni harcról beszélt, a második részt viszont teljes mértékben a román-magyar viszonyoknak és az észak-erdélyi románok sorsának szentelte. Miután patetikus szólamokban szólt a Budapest által okozott sérelmekről, és arról a „megtörő, megalázó és a román büszkeséget megvető” rendszerről, amelyet a magyar hatóságok Észak-Erdélyben vezettek be, Mihai Antonescu félreérthetetlen fenyegetést fogalmazott meg Magyarországgal szemben, minden bizonnyal szándékosan parafrazálva Bárdossy László, magyar miniszterelnök 1941. novemberi országgyűlési beszédét, amelyben a miniszterelnök a dél-erdélyi magyarok sorsáról és a román-magyar kapcsolatokról szólt: „A magyar kormánynak pedig azt üzenjük, ami hasonlóképpen Budapesten is elhangzott: összeszorult szívvel figyeljük, hogy határon túli románjaink sorsa rosszabb, mint valaha. Ezért minden szeretetünk és szenvedésünk efelé a románság felé fordul, amelynek megpróbáltatásait csak nehezen és alig féken tartható türelemmel tudjuk figyelni. Kötelességünk kimondani: ez így nem tarthat sokáig. Az új európai rend meghatározó eleme az elszenvedett igazságtalanságok helyrehozatala lesz, aki pedig akadályokat gördít az új európai rend elé, az a maga kárára teszi ezt. Minden románnak vakon kell hinnie Nemzetünk küldetésében, amiként elődeink is tették, akiket elítéltek azért, mert nem akarták elfogadni egy igazságtalan rendszer jármát. Az új Európa, a győzedelmes Európa csak teljes Nemzeteknek veszi hasznát.”⁶³

1942. május 10-én, a román nemzeti ünnep alkalmával, fáklásmeneteket és tüntetéseket szerveztek mindenfelé az országban, „Tudjuk az utat Budapestre” feliratú táblákkal.⁶⁴ Az ünnepi beszédek hemzsegték a „nemzet újraegyesítése”, „több millió román mártír-uma”, „a szebb jövő az egyesített hazában”, „a bűnösök felelősségre vonása”, „a barbár rabiga lerázása” stb. szófordulatoktól, ezeknek címezettjei pedig természetesen a magyarok voltak. A hatás nem maradt el. A fogarasi lelkész például Mihai Antonescu említett beszéde után a magyar-ellenes hangulat fokozódásáról számolt be. Jelentésében elmondta, hogy a magyarokra a hivatalokban ráordítanak, hogy ne beszéljenek egymás közt magya-

⁶¹ DRELvt, Sérelmek iratcsomó (XLVII)/9.

⁶² DRELvt, XLVII/4.

⁶³ Idézi: Ottmar Trașcă: Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiiei germano-italiene Hencke-Roggeri, in: *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*. Cluj-Napoca 2007. 276.

⁶⁴ MOL, K 610, 91. cs., I/8.

ru; kávéházi társaságokban arról beszélgetnek, hogy a magyarokat mind ki kell irtani. Arról is beszámolt, hogy a magyargyűlölet szításában egy Máramarosszigetről jött csendőrfőnök jár elől, aki elkobozza a Magyarországról jött leveleket, vagy azokat a mézeskalácsokat, amelyekben magyar színek találhatók.⁶⁵ Szintén 1942-ben, a bukaresti Cișmigiu-parkban egy néptáncbemutatót magyar-ellenes propagandára használtak fel, mert a résztvevőknek egy maroshévi menekült román fűzfapoéta versét osztogatták. A vers „a szeretett Erdély betegségéről” szól, hol „még a virágok is sírtak, amikor földjét a magyaroknak átengedték”. Soraiban arról olvasunk, hogy a románoknak sem lábbelije, sem inge, sem enivalója nincs másfél éve, amióta a pogány hunok megjelentek, mert azok rengeteget gyötörték őket.⁶⁶

A hangulatkeltést az oktatásban is alkalmazták. A brassói konzul 1941. február 10-i jelentése szerint a Nemzetnevelésügyi, Művészeti és Vallásügyi Minisztérium 238853. számú, 1940. november 26-án kelt rendeletében előírta, hogy az elemi iskolákban továbbra is Nagy-Románia földrajzát tanítsák. A jelentés magyar fordításban a rendelet szövegéből is idéz: „A III., IV. és VII. osztály tanulja Nagyrománia földrajzát, tekintet nélkül a kényszerű, igazságtalan és időleges határokra. A tanulók öntudatában alakuljon ki az elfoglalt területekre való jogunk, és reményt élesszen, hogy a régi határ visszakerül, és azt az elhatározást, hogy annak mielőbbi megvalósulásáért harcolni kell.” Az ember és állampolgár kötelességeinél pedig ez áll: „A IV. és VII. osztályban mikor az állampolgárok kötelességeiről és jogairól van szó, meg kell különböztetni az etnikai románokat a más etnikai román állampolgároktól. A zsidók jogi helyzetére nem kell kitérni.”⁶⁷

A magyar-ellenes hangulat erősítésében fontos szerepet játszottak az Észak-Erdélyből Dél-Erdélybe özőnlő román menekültek vagy kiutasítottak, az ún. „refugiát”-ok is. Az észak-erdélyi románok kiutasításának retorziós jellege volt, a dél-erdélyi magyarok kiutasítását lett volna hivatott megfékezni. A magyar hatóságok azonban elhamarkodottan, megfélelő körülmények nélkül hajtották végre a románok kitoloncolását. Kolozsváron például a városparancsnok, Beck ezredes a telefonkönyvből állította össze annak a háromszáz családnak a névsorát, akiket a magyar kormány rendelkezése értelmében ki kellett utasítani.⁶⁸ Így ez az intézkedés, amellyel, hogy a magyarok kiutasításának mértékét nem csökkentette, a magyar-ellenesség erősödését eredményezte Romániában. Soó Sándor, vulkáni lelkész, a Magyar Református Egyház Konventjének írt jelentésében 1941-ben elmondta, hogy a menekültek és a vasgárdisták rajta keresztül akarják kimutatni a magyarság elleni gyűlöletüket, mert mint magyar pap és népközösségi elnök, ő személyesíti meg számukra a magyarságot.⁶⁹ Az 1941-ben kitoloncolt észak-erdélyi románok helyzetét még a dél-erdélyi magyarok is méltatlannak találták. Méliusz József szerint: „marhakocsikba préselve, a legembertelenebb módon, hegyére-hátára zsúfoltan, kiéhezett, szomjúságtól csepeges ajakkal, lázasan érkeztek át a határon Aradnál ... Házukat, igásállatukat, földjüket, szerszámaikat hagyták oda egyik órától a másikra, amikor megjelent értük a csendőr. Amikor én beszéltem velük, még nem lángett a gyűlöletük, még nem zúdították az átkok tengerét a magyarra, kábultak voltak az eseményektől. Az asszonyok csecsemőjükkel a

⁶⁵ MOL, K 63, 266. cs. 1942, 27/7/Pa IV. t., 144pol/1942.

⁶⁶ MOL, K 63, 266. cs. 1942, 27/7/Pa IV. t., 170pol/1942.

⁶⁷ MOL, K 28, Romániában élő magyarok iskola és oktatás ügyei, 1941–44 (161. cs., 266. t.), 16512/1941.

⁶⁸ L. Balogh Béni: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén*. Limes, 1996. 2. szám, 83.

⁶⁹ Soó Sándor jelentését ld. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), Dél-Erdély – tanulók segítése (2.f. fond/165. doboz)/23/1–6.

karjukon a fagyos tavaszi földön ültek, és jajgatva hívták az Istent, segítse őket mérhetetlen bánatukban, bajukban.”⁷⁰ Sorsuk megegyezett a Dél-Erdélyből kiüldözöttek sorsával, hiszen a román kormány nem sokat törődött velük azon kívül, hogy igyekezett őket a katonai alakulatok felé terelni, s pusztá adatkokká vált panaszaitak néha kijátszotta ellenfeleivel szemben. Arról rendszeresen gondoskodtak, hogy tisztánlátásukat megzavarva, bajaik okozójaként a hasonló mártíriumot szenvedett magyarokat állítsák be.⁷¹ Tele frusztrációval, a bizonytalan jövődőtől és egzisztenciától való félelemmel, bosszújukat rövidesen a dél-erdélyi magyarokon próbálták kitölteni. Vulkánban például Soó Sándor, református lelkész jelentése szerint a vasgárdisták és a menekültek annyira megfertőzték a közhangulatot, hogy 1941. május 15-től kezdve magyarul beszélni sem szabadott. Akit az udvarán meghallottak magyarul beszélni, azt elhurcolták, gyakran gyermekeket, nőket sem kímélve. „Hiábavaló volt minden népközösségi közbenjárás, mindenütt süket fülekre találtunk s voltunk és vagyunk teljes védelem nélkül, kiszolgáltatva a féktelen gyűlöletnek” – olvasható a jelentésben.⁷²

Az úgynevezett „menekültek” már a bécsi döntést követő hetekben olyan rémhíreket terjesztettek a maguk szenvedéseiről és az Észak-Erdélyben maradt románok helyzetéről, hogy az szinte érthetővé tette, hogy a Nagy-Románia bukása felett érzett keserűség gyűlöletté fajult. Amikor aztán elkezdtek érkezni a menekültekkel zsúfolt vonatok, és az egyik marhakocsiból egy abba zárt püspök osztotta áldásait az aradi állomáson az oda kivezényelt magyar vezető egyéniségek szeme láttára, akkor a hangulat már olyanná vált, hogy az aradi ügyészség kénytelen volt maga megvédelmezni néhány titkos rendőrrel a magyar urakat. Ezt a hangulatot a vasgárdisták annyira felfokozták, hogy a magyarul beszélőket az utcán, kávéházakban, villamosokban stb. tettelesen bántalmazták, és a nyilvános helyeken az érintkezést a régi ismerősök is kerültek.⁷³

Már az 1942. év elején nyilvánvalóvá vált: a román kormányzat avégre, hogy elkerülje a céltalanná vált szovjet-ellenes háború által okozott népszerűség-vesztést, magyar-ellenes intézkedésekkel igyekszik fakuló népszerűségét kifényesíteni.⁷⁴ A hatóságok pedig még a szovjet-ellenes háború nyomorúságaiért is igyekeztek a magyarokra hárítani a felelősséget. Müller Jenő, a Magyar Népközösség központi irodájának munkatársa 1942-ben terjedelmes és igen részletes jelentést juttatott el a brassói konzulátus útján a magyar kormány-nak, amelyben számtalan, a dél-erdélyi magyarokat ért sérelemről számol be. Jelentésében többek között elmondja, hogy 1942. február 22–24. között személyesen is kiszállt Dévára és Piskire megvizsgálni az ottani magyarság helyzetét. Jelentése szerint Déva város általánosságban „front-közeli” képet mutatott. A behívott újoncokkal tele volt a város, és ezek az elszállásolás hiányában az utcán, ládáikon, vagy a földön töltötték az éjszakát. Csoportokba verődve ordítottak és folyton a magyarok ellen készülődtek, így akarva elintézni „az erdélyi kérdést”. A magyar-ellenes hangulatot az újoncokra vigyázó altisztek is fütötték, akik bizonyára felsőbb utasításra azzal magyarázták a tömeges behívásokat, hogy Magyarország ellen indulnak harcba, felszabadítani testvéreiket a „draci cu pene” (tollas ördögök – magyar csendőrök) alól.⁷⁵

⁷⁰ Méliusz József: *Sors és jelkép*. Kolozsvár 1946. 121.

⁷¹ Csatári: *í. m.* 143.

⁷² MREZSL, 2.f/165/23/1–6.

⁷³ Jakabffy Elemér: *A bánási magyarság helyzete a bécsi döntés óta*. MOL, K 610, 91. cs., VII/11. 43.

⁷⁴ Gyárfás Elemér: *A dél-erdélyi magyarság helyzete 1942-ben*. MOL, K 610, 91. cs., VII/1. 1.

⁷⁵ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

A dévai helyzet nem volt egyedi, hasonló hangulatkeltésről számol be a brassói konzul is 1941 őszén az egyik informátorától szerzett hangulatjelentés alapján. A jelentés szerint román katonai és polgári, alsóbb és előkelőbb körökben egyaránt állandóan és egyre nyomatékosabban terjesztették a hírt, hogy Románia visszakapja az 1940. augusztus 30-án elvesztett erdélyi részeket. Rövid lejáratú terminusokkal hitegették a románságot, a hivatalokban a főnökök az alkalmazottakat a visszatérő területekre osztották be, a katonasággal elhitették, hogy pár napon belül megindul a felvonulás Magyarország ellen. Ezt a kirakatokban elhelyezett térképekkel és a propaganda minden eszközével végezték, természetesen attól sem riadva vissza, hogy a magyar hadsereget és kormányt kedvezőtlen színben tüntessék fel, és hogy német–magyar viszályokról zengedezzenek. Bár a jelentés szerint a magyarságot ezek a tények nem riasztották meg, mert nem vette senki komolyan, de alkalmasak voltak arra, hogy az eddig soha nem tapasztalt mértékben dühöngő gyűlölködést fokozzák, s ennek kirobbanásait szaporítsák.⁷⁶

Ugyanilyen hangulatkeltés áll ugyanakkor a marosújvári lelkész által elszenvedett sérelem hátterében, melyről 1942. február 4-én tett jelentést a nagyenyedi Intézőbizottságnak.⁷⁷ A lelkész elpanaszolta, hogy a parókiával szemközt lakó román mészáros egy napon disznóölő késsel rontott be az udvarra, ordítozva, hogy megöli az „ungur papot”. A lelkész nem tartózkodott otthon, végül a mészáros feldúlt lelkiállapotában öngyilkosságot kísérelt meg. Később, a kórházban azt nyilatkozta, hogy azért haragszik a magyarokra, mert miattuk kell neki háborúba menni. Bár az esetet a mészáros feldúlt lelkiállapotára, és feltehető elmebajára hivatkozva az Intézőbizottság nem minősítette kimondottan egyházellenes sérelmi ügynek, mégis jó példája annak, miként gerjesztette a szándékos magyarellenes propaganda a lakosság magyargyűlöletét. Ez a magyar-ellenes hangulat pedig a magyar emberek és intézmények elleni inzultusok és atrocitások egész sorát vonta maga után.

Jelen tanulmányunkban csupán az okkeresés és a háttérinformációk feltárásának céljából vettük vizsgálat alá a kor romániai kisebbségpolitikáját, vagyis mindazt, ami a Dél-Erdélyi Református Egyház által elszenvedett aránytalanul sok sérelem mögött állt. Egy későbbi tanulmányunkban a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezeket a sérelmeket részletesen, csoportosítva fogjuk ismertetni.

Community, Ecclesiastical and Political Circumstances between 1940–1945

The study presents the relationship between the Romanian government and the Hungarian minority of Romania, especially the Hungarian Reformed Church between 1940 and 45. In August 1940 the Second Vienna Award tore Transylvania in two parts. Northern Transylvania became part of the Hungarian Kingdom, and Southern Transylvania remained under Romanian rule. About 500 000 ethnic Hungarians remained under Romanian rule and 200 000 of them were Calvinist Protestants. The relationship of these Hungarians with the Romanian majority was characterized by the wrath of the Romanians felt for the loss of considerable territories. Romanians considered the Hungarians of Romania guilty for everything that followed the Vienna award, even though Hungarians of Romania had nothing to do with what happened in

⁷⁶ MOL, K 64, 95. cs., 27. t., 71respol/1942.

⁷⁷ DRELvt, 287/1942.

Northern Transylvania. The minority policy of the Romanian government focused on ethnic cleansing due to the fear that the presence of 500 000 ethnic Hungarians may be the basis for further Hungarian territorial claims regarding Southern Transylvania. The so called “mutual minority policy” was another factor characterizing the situation of the Hungarian minority. This policy meant that the Romanian government will act the same way against the Hungarian minority as the Hungarian government does against the Romanian minority. Even though the goal of this policy was to ameliorate the situation of both minorities, it led to the aggravation of their situation. Relationship with the Hungarian minority of Romania was also defined by the primitive nationalism of the Romanian government and economical aspects. Xenophobia was central in Romanian ethnic policy, which excluded pluralist and democratic aspects. Harsh economical prejudices have led to the pauperization of the Hungarian minority and determined several Hungarians to choose immigration to Hungary. Forms of prejudices against Hungarians vary on a very large scale. From physical atrocities including brutal beatings and murder attempts to community prejudices including the limitation of human rights through economical atrocities, which have led to the pauperization of the Hungarian minority several government and civil acts have made the life of the Hungarian minority worse every day. As a conclusion we may say that contrary to the expectations the Second Vienna Award has brought no reconciliation in the national problem of Transylvania, but burdened the Hungarian-Romanian relations until the contemporary era.